

MAQOL VA MATALARNING STRUKTURAVIY-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Maxsudova Fayzilat Shaxabovna

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti

maqsudovafayzilat@gmail.com

Annotatsiya

Insonlar o‘rtasidagi hamkorlik va ijtimoiy faoliyatni ifodalovchi maqol va matallar o‘rganilayotgan ushbu maqola, asosan, odamlararo munosabatlarni aks ettiruvchi maqollar va matallarni tahlil qilishga bag‘ishlangan. So‘nggi yillarda frazeologiya sohasida olib borilayotgan tadqiqotlar alohida qiziqish uyg‘otmoqda. Ayniqsa, frazeologik birliklarda, xususan, maqollarda xalqning hayot tarzi, yashash sharoiti, tarixi va madaniyati o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Frazeologik boylikni bilish va faol ravishda qo‘llay olish nafaqat nutqni bezaydi, balki o‘rganilayotgan til xalqining mentalitetini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, hozirgi paytda xorijiy tillarni bilish zaruratining ortib borishi bilan turli xalqlarning madaniyati, ularning til birliklari, xususan, maqol va matallarining mazmuni va tuzilishini chuqur tadqiq etish dolzarb masalaga aylangan.

Kalit so‘zlar: maqollar, matallar, tadqiqotlar, frazeologiya, frazeologik birliklarning tuzilishi va ma’nosi, xalq tarixi va madaniyati.

Annotation

This article is devoted to the analysis of proverbs and sayings that reflect interpersonal relations, expressing cooperation and social activity among people. In recent years, research in the field of phraseology has attracted particular attention. Especially in phraseological units, and in proverbs in particular, the lifestyle, living conditions, history, and culture of a people are vividly manifested. Knowing and actively using phraseological richness not only beautifies speech but also helps to better understand the mentality of the people whose language is being studied. The relevance of this article lies in the fact that, in today's world, as the need for learning foreign languages increases, it becomes increasingly important to thoroughly study

the culture of different nations, including the meaning and structure of their proverbs and sayings.

Keywords: proverbs, sayings, research, phraseology, structure and meaning of phraseological units, national history and culture.

Аннотация

Данная статья посвящена анализу пословиц и поговорок, отражающих межличностные отношения, выражающих сотрудничество и социальную активность между людьми. В последние годы исследования в области фразеологии вызывают особый интерес. Особенно в фразеологических единицах, в частности в пословицах, ярко проявляются образ жизни, условия быта, история и культура народа. Знание и активное использование фразеологического богатства не только украшает речь, но и способствует более глубокому пониманию менталитета народа, язык которого изучается. Актуальность статьи заключается в том, что в современное время, на фоне возрастающей необходимости изучения иностранных языков, всё более важным становится глубокое изучение культур разных народов, в том числе значения и структуры их пословиц и поговорок.

Ключевые слова: пословицы, поговорки, исследования, фразеология, структура и значение фразеологических единиц, история и культура народа.

Kirish

Maqol va matallar tildagi xalq donishmandligi hamda madaniy merosni aks ettiruvchi muhim unsurlardan hisoblanadi. Ularning tuzilishi va ma'no jihatidan tashkil etilishi ularni ifodali va yodda saqlashga oson bo'lgan vositalarga aylantiradi. Ushbu maqolada ushbu til birliklarining asosiy strukturaviy va semantik xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

Maqol va matallar xalq og'zaki ijodining muhim qismlaridan biri bo'lib, xalq donishmandligi, dunyoqarashi, qadriyatlari va an'analarini o'zida aks ettiradi. Ular o'ziga xos strukturaviy va semantik xususiyatlarga ega bo'lib, bu ularni yanada ifodali va esda qolarli qiladi.

O.G. Dubrovskaya fikriga ko'ra, rus tilida, odatda, bog'lovchisiz gap tuzilmasiga ega maqollar ustunlik qiladi. Agar bog'lovchisiz gaplar oddiy bir yoki

ikki bo‘lakli gaplar majmui sifatida qaralsa, bunday maqollarning soni yanada ortadi [1, 259].

Demak, “maqol” va “matal” tushunchalarini aniqlash borasida yagona yondashuv yo‘q. Har bir muallif ularni o‘z uslubida izohlaydi, biroq ko‘pchilik lingvistlar ularni ma‘naviy-tarbiyaviy xarakterga ega bo‘lgan, muayyan xalqning til manzarasini aks ettiruvchi barqaror iboralar sifatida talqin qiladi.

Maqolalarning mazmuni va tuzilishi

Tadqiqotchi N.F. Alefirenko ta‘kidlashicha, mazmuni va funksiyasi jihatidan maqollar lirik poeziyaga yaqin turadi. Ularning vazifasi — xalqning turli hayotiy hodisalarga bo‘lgan munosabatini qisqa, aforistik shaklda ifoda etishdir [2, 320].

O.V. Magirovskaya maqollar mazmuni o‘ziga xos ekanligini ta‘kidlaydi. Ular birgalikda boshqa xalq og‘zaki ijodi janrlariga qaraganda hayotni to‘liqroq aks ettiradi. Masalan, ertak, doston, tarixiy qo‘shiqlar kabi janrlar ma‘lum mavzular bilan chegaralangan bo‘lsa, maqollarning mavzu doirasi deyarli cheklanmagan. Ular voqelikning barcha jabhalariga munosabat bildiradi, xalq hayoti va dunyoqarashini har tomonlama aks ettiradi, turmush, ijtimoiy, falsafiy, diniy, axloqiy-estetik qarashlarni ifodalaydi [3, 148].

V.I. Dal’ esa maqollarning chuqur tuzilmalari, ularning avtosemantik va aniq ma‘noli bo‘lishini tahlil qilar ekan, ularning mazmunida madaniy konseptlar va qadriyat o‘lchovlari mujassam ekanini qayd etadi. Bu esa maqollarning qaysi vaziyatda qo‘llanishi mumkinligini belgilab beradi.

Maqollar turli ijtimoiy qatlamlar o‘rtasida keng tarqalganligi sababli, ularni sotsiolingvistik jihatdan ham ko‘rib chiqish, ya‘ni ijtimoiy va hatto shaxsiy belgilari asosida tahlil qilish mumkin. Muallifning fikricha, maqollar o‘z mohiyatida ko‘p jihatli bo‘lib, ular nutqdagi harakatchanligi, matnda semantik mazmunining yangilanishi, ularning shakliy jihatidan o‘zgarishi orqali to‘liq ochiladi.

1. Strukturaviy xususiyatlari

Maqollar va matallar barqaror shaklga ega bo‘lib, bu ularning asrlar davomida tilda saqlanib qolishiga imkon beradi. Ularning tuzilishi ixcham va barqarordir. Quyidagi strukturaviy unsurlar maqollar tarkibida ko‘p uchraydi:

a) Qofiya va ritm

Qofiyalangan iboralar ularni yanada ifodali va esda qolarli qiladi. Ko‘plab maqollar aniqlangan ritm va qofiyaga ega:

- “Nima eksang, shuni o‘rsan.”

- “Mehnat bo‘lmasa – rizq yo‘q.”
- “Mehnatsiz hovuzdan baliq tutib bo‘lmaydi.”
- “Yettita kishi – birini kutmaydi.”

b) Simmetrik va parallel tuzilma

Subyekt tomonidan bajarilayotgan harakat bir vaqtning o‘zida o‘tgan zamonga ham, hozirgi zamonga ham, kelajak zamonga ham tegishli bo‘lishi mumkin. Umumlashgan-shaxsli subyekt harakati kuzatilmaydi, u haqidagi xabar sezgi emas, balki insoniy tajriba va bilim doirasiga taalluqlidir [4, 259].

Ellipsis va ixchamlik

Maqol va matallar ko‘pincha ortiqcha so‘zlarni chiqarib tashlagan holda, ammo ma‘noni saqlab qolgan ixcham shaklda bo‘ladi. Ular ko‘pincha metaforalar va taqqoslashlarga asoslanadi:

- Hamisha mushukka Maslenitsa emas.
- O‘rmon kesilsa — shardalar uchadi.
- Qaeri yupqa bo‘lsa, o‘sha yerda yirtiladi.
- Ikki etik — bir juft.

Semantik xususiyatlar

Maqol va matallarning ma‘no jihati xalq qarashlari, umumlashtirilgan hayotiy tajriba va axloqiy mezonlarni aks ettiradi.

Murakkab bog‘lovli gaplar orasida “a” bog‘lovchisi yordamida ifodalangan qarama-qarshilik bildiruvchi gaplar ajralib turadi, bu esa gap bo‘laklari orasidagi qarama-qarshilikni kuchaytiradi. Sintaktik vosita sifatida ishlatilgan bu qarama-qarshilik leksik jihatdan ham mustahkamlanadi: qarama-qarshi mazmunli gaplar odatda antonimlarga asoslanadi [5, 285].

Xalq maqollari – hikmat manbai

V. Jukovning fikricha, ko‘plab masalnavis ifodalari xalq maqollariga aylangan. Ular ko‘pincha bahsni yakunlash, o‘z fikrini asoslash uchun nazariy dalillardan ko‘ra kuchliroq ta‘sir ko‘rsatadi [6, 160].

A.A. Sireyshchikova maqollarni o‘rganib, shunday xulosaga keladiki, ular osongina yodda qoladi. Bunda qofiya, ohang, ritm katta rol o‘ynaydi. Maqollarni yaratgan xalq savodsiz bo‘lgan, ammo o‘z hayotiy tajribasini saqlashning boshqa yo‘li bo‘lmagan. Ammo muallif ta‘kidlaydiki, maqolni uning nutqiy kontekstidan ajratgan holda tushunib bo‘lmaydi. Hech kim maqolni sababsiz eslamaydi. Ular har doim gap orasida, joyiga qarab esga tushadi.

Demak, maqollar va matallar kelib chiqishi juda qadimiydir. Ularning vujudga kelishi uchun til taraqqiyotining ma'lum bosqichi, ya'ni insonning til bilan erkin muomala qilish qobiliyati zarur edi. Aksariyat tilshunoslar fikricha, maqol va matallar og'zaki xalq ijodidan kelib chiqqan yoki adabiy manbalardan olingan, lekin keyinchalik u bilan bog'liqligini yo'qotgan holda xalq tajribasini umumlashtirgan.

“Maqol” va “matal” tushunchalarining ta'rifi

Maqol – bu qisqa masal, hukm, nasihat, xalq orasida tan olingan va muomalada ishlatiladigan hikmatli so'zdir [7, 130].

V.P. Jukovning “Rus maqol va matallar lug'ati”da “maqol” – bu grammatik jihatdan to'liq gap bo'lgan, ayni vaqtda bevosita va ko'chma ma'noni yoki faqat ko'chma ma'noni o'z ichiga oluvchi xalq iborasi deb izohlanadi. “Matal” esa – faqat bevosita ma'noga ega bo'lgan, grammatik jihatdan to'liq gap hisoblanadi [8, 160].

a) Didaktik xarakter

Ko'plab maqollar o'rgatadi, yo'l ko'rsatadi:

- Mehnatsiz ko'lga baliq ham tushmaydi. (mehnatning ahamiyati)
- Do'stlik o'z yo'lga, xizmat o'z yo'lga. (do'stlik va xizmat chegaralari)
- Til Kievgacha yetaklaydi. (bilim va so'zlashuv maqsadga yetkazadi)
- Hamisha mushukka Maslenitsa emas. (hayotda quvonch ham, qiyinchilik ham bor)

b) Xalq an'analari va turmush tarzining aks etishi

Qarama-qarshi tushunchalardan foydalanish ma'noni kuchaytiradi. Maqollar tarix, xo'jalik faoliyati va tabiat bilan bog'liq:

- Bahor-yoz — bir kunda sakkiz xil ob-havo.
- Yetti kishi birini kutmaydi.
- So'z – kumush, sukut – oltin.

- Arava yozda, chana esa qishda tayyorlanadi.

v) Baholovchanlik va axloq

Maqollar hayotda qo'llaniladigan umumiy haqiqatlarni ifodalaydi. Ular voqea-hodisalar va xatti-harakatlarga xalq bahosini bildiradi:

- Non – butun boshli hayotning asosi.
- Boshqaning noniga ko'z olaytirma. (hasad haqida)
- Mehnatsiz baliq ushlolmaysan. (muvaffaqiyat uchun mehnat zarur)
- Qimmatli kichik narsa ham foydali bo'ladi.

Xulosa

Maqollar va matallar – bu nafaqat tildagi yorqin ifodalar, balki avloddan-avlodga o‘tadigan xalq donishmandligining muhim manbaidir. Ularning tuzilma-semantik xususiyatlari ularni ifodali, esda qolarli va asrlar davomida dolzarb qiladi. Rus maqollari gaplarning sintaktik tuzilmasining butun xilma-xilligini – sodda ikki bo‘lakli gaplardan tortib murakkab tuzilmali gaplargacha – namoyon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Дубровская О.Г. Лингвокультурологический аспект сопоставительного исследования русских и английских пословиц об уме и глупости: диссертация к андидатской филологических наук. – Екатеринбург, 2000. – 259 с.
2. Алешкевич С.С. Когнитивный аспект номинации в процессе образования новых фразеологических единиц // Единство системного и функционального анализа языковых единиц: материалы Международной научной конференции (г. Белгород, 11–13 апр. 2006 г.): в 2 ч/под ред. О.Н. Прохоровой, С. А. Моисеевой. – Белгород: Изд. – во БелГУ, 2006. – Вып. 9. – Ч1. – 320 с.
3. Алпатов С. Русский фольклор // Литература, 2000.-12 с.
4. Бережан С.Г. К вопросу о диалекте в архаизации фразеологизмов // Исследования по семантике. Семантика языковых единиц разных уровней: Межвузовская научная сборка Башкирского университета. – Уфа, 1988. – 148 с.
5. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка - Изд. 2-е, испр. - Москва, 2007. – 285 с.
6. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. Учебное пособие для студентов пединститутов по специальности «Русский язык и литература» – М.: Просвещение, 1978. – 160 с.
7. Даль В.И. Пословицы русского народа: Сборник в 2-х т., М., 1984. – 130 с.

